

РЕЦЕНЗІЯ

докторки філософських наук, доцентки,
завідувачки кафедри філософії та культурології
ІРИНИ ВОЛОДИМИРІВНИ ГОРОХОЛІНСЬКОЇ

на дисертацію

МИХАЙЛА ІВАНОВИЧА ОНЧУЛЕНКА

«Постсекулярні трансформації та перспективи оновлення релігійного:
соціально-філософські концепти і традиціоналістська критика»,
подану на здобуття наукового ступеня доктора філософії
033 Філософія, 03 Гуманітарні науки

Актуальність теми та її зв'язок з державними і галузевими науковими програмами, планами, темами. Тема рецензованої дисертації справді актуальна, оскільки спрямована на осмислення тих трансформацій релігійного і світського, які супроводжують кризу класичних секуляризаційних моделей та формування постсекулярного типу суспільної реальності. Дисертант переконливо виходить із того, що сучасна культура вже не може бути адекватно описана ані через просвітницьку модель «поступового зникнення релігії», ані через спрощені схеми «релігійного реваншу», натомість потребує складнішої аналітичної оптики взаємодії секулярного та сакрального. У цьому контексті слушною видається авторська теза про те, що постсекулярність «не означає «скасування» секуляризації чи просте «повернення релігії», а радше позначає поле трансформацій присутності релігійного» (с.14).

Праця Михайла Ончуленка апелює до потреби все глибшої ревізії евристичного ресурсу класичних теорій секуляризації, адже багато що в них уже не охоплює складності найновітніших релігійно-світських взаємодій. Дисертант аналізує дві методологічні перспективи – просекулярну та прорелігійну (традиціоналістську), що дозволяє уникнути одновимірності в оцінці модерного проекту. Він не лише реконструює

соціологічний дискурс секуляризації, але й вводить у поле аналізу традиціоналістську критику модерну, демонструючи її евристичний потенціал для осмислення сучасних форм релігійності. Такий підхід видається особливо продуктивним в умовах сучасної гуманітарної ситуації, коли релігійне повертається у публічний простір не як рудимент домодерного, а як один із чинників формування суспільних смислів, ідентичностей та моделей комунікації. Вартою уваги є запропонована автором характеристика габермасівської моделі постсекулярності як форми «витонченої секуляризації» (див. починаючи з с. 132), що відкриває простір для подальшої філософської дискусії щодо меж секулярного консенсусу в умовах світоглядного плюралізму. Дисертант загалом коректно сфокусував актуальність розвідки, засвідчивши розуміння як емпіричних траєкторій постсекулярності, так і їхнього концептуального реєстру.

Дисертація виконана відповідно до науково-дослідної теми кафедри філософії та культурології Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича «Ціннісно-смысловий потенціал філософії і науки: пошук відповідностей на виклики ХХІ століття» (№ держреєстрації 0120U102712), у межах якої здійснюється аналіз сучасних світоглядних трансформацій, проблем секулярності, постсекулярності та міжсвітоглядної комунікації. Тема дисертації органічно узгоджується із державними та галузевими науковими пріоритетами щодо дослідження соціокультурних трансформацій, ціннісних процесів та гуманітарної безпеки в умовах глобальних цивілізаційних викликів.

Основні результати наукового дослідження і його новизна, оцінка структури та змісту дисертації. Важливою є інтенція дисертанта працювати з проблематикою постсекулярного не як із набором усталених теоретичних шаблонів, а як із відкритим полем тлумачень, де співіснують, корегуючи один одного, різні способи мислення про релігійне і світське.

Автор використовує своєрідну діалектичність: і методологічну дистанцію цих підходів, і водночас увагу до їхнього спільного аналітичного об'єкту.

Структура праці поступово вводить читача у зміну оптик, що дає комплексність бачення феномена і в його закономірностях, і в його диференційованості. Перший розділ послідовно відтворює логіку становлення секуляризаційного дискурсу, й автор діагностує його суперечності та окреслює межі його пояснювального потенціалу. Цінно, що вже тут увага до традиціоналізму постає не просто як зовнішнє доповнення, а як об'єктивно доречний вияв кризи цілісності раціоналістично-модерного розуміння релігії.

Натомість у другому розділі логіка критичної реконструкції секуляризаційного дискурсу поступається місцем зіставно-компаративній настанові та врахуванню варіативності концептуальних моделей постсекулярної думки і щодо релігії з боку нейтральної науки, і із середини релігійної свідомості. І тут помічаємо не лише порівняння позицій окремих авторів, а також і різні алгоритми мислення про постсекулярне – від номотетичних, що намагаються соціально аналізувати через логіку «об'єктивізму», до людиномірних, аксіологічно наснажених. І це створює цікавий ефект дослідницького висвітлення: домінує не узагальнення, а радше розгортається поле ідейних можливостей, що реалістично корелює із множинністю сьогодення щодо укладів життя і світоглядних «легітимностей».

Дисертант проєктує наукову новизну праці через низку смислових блоків. Відповідно до нашої оцінки її «нерв» полягає не так у впровадженні принципово нових концептів, як у новаційній організації вже наявного теоретичного дискурсу, де акцентується синтетичний потенціал, і де вперше робиться реконструкційне висвітлення секуляризаційно-постсекуляризаційних ідей української гуманітаристики в її особливостях порівняно зі світовими тенденціями в цій тематичній площині. Крім того, суть сучасної соціальності вдало схоплена через

реалізацію платформи співвіднесення різноспрямованих підходів, де прикметою є не редукція їх до «спільності», а саме фіксація відкритої конкурентності між ними, як досі конкурентними є й альтернативні антропологічні візії сучасною людиною (та соціумами) своєї суті і призначення. Тим-то текст постає як мислення через координацію, а не через уніфікування. На нашу думку, це позитивний бік розвідки.

Відзначаємо й термінологічну збалансованість наукового апарату осмислення постсекулярних трансформацій, але помітний і певний педантизм автора у прагненні надати такий собі компендіум термінологічного ресурсу дискурсу секулярного / постсекулярного – певною мірою у відриві від релігійних практик, з акцентованою домінантою теоретичного «відображення», яке завжди є також і певною мірою редукцією реальної повноти процесів. Термінологічна «схоластичність» дещо цьому сприяє, однак не критично.

Практична значущість здобутих результатів

Ключова практична вага результатів дисертації, на нашу думку, полягає у чіткій систематизації альтернативних дискурсивних позицій, що може бути корисне для практик філософського «арбітражу» в публічних дискусіях щодо ціннісного і легітимізаційного статусу релігійного в сучасному суспільстві.

Безперечно, освітній процес у вищій школі, у закладах богословської освіти завдяки вдалій систематизації в дисертації напрацювань українських авторів може збагатитися новим не тільки теоретичним, а й методично-навігаційним джерелом, яким є текст Михайла Ончуленка. Сміливість потенційного використання результатів також і в практиках богословських освітніх закладів могла б забезпечити богословам більш диференційований погляд на релігійний світогляд в сьогоденні та імпліцитні вияви релігійного у світському – з урахуванням напруги між вимогами світоглядної відкритості та вірності внутрішній ідентичності переконань конфесій і спільнот.

Повнота висвітлення результатів в опублікованих працях та академічна доброчесність.

Ключові результати дисертаційної праці Михайла Ончуленка належно апробовані та висвітлені в його статтях і доповідях. Три фахові статті та сім публікацій апробаційного змісту дають презентацію ключових ідей дослідження. Тези доповідей на конференціях вдало доповнюють зміст статей, і в сукупності вони дають якісну залученість ідей дисертації в публікаційний дискурс української соціальної філософії та теорії світоглядних еволюцій.

Аналіз тексту дисертації та опублікованих праць не дає підстав сумніватися в додержанні в них засад академічної доброчесності. Дисертація містить належний науковий апарат, посилання на використані джерела та коректне застосування в тексті напрацювань інших дослідників зі вказівкою на першодруки. Автор засвідчує обізнаність із сучасним станом розробки проблеми та самостійне критичне інтерпретування відповідних концепцій. Ознак академічного плагіату, некоректних запозичень чи недоброчесного використання чужих результатів у роботі ми не виявили.

Дискусійні положення та зауваження до змісту дисертації.

Рецензована праця Михайла Ончуленка справляє враження цілісності та концептуальної виваженості. А втім, окремі її положення та дослідницькі процедури – дискусійні і потребують дальшої аргументаційної деталізації.

1. Автор уже на початку наголошує на необхідності «коректного розмежування описових і нормативних вимірів секулярного дискурсу» (стор. 2). Водночас у тексті це розмежування не завжди достатньо послідовно витримано: скажімо, термін «радикалізованість» (стор. 174-175) більшою мірою може стосуватися соціальних практик, ніж теорій. Якщо ж риси радикалізованості надаються теоріям, то цікаво було б

почути авторські критерії відмінності таких теорій від суто ідеологічних наративів.

2. Ідея виявлення «зв'язку між концептуальними рішеннями і формативними елементами інтелектуальних біографій» (стор. 4), з одного боку, методологічно цікава. Водночас не завжди очевидно, чи цей підхід забезпечує додаткову пояснювальну глибину, чи виконує радше ілюстративну функцію. Тим більше, що застосовано його до досвіду Ю. Габермаса та Ч. Тейлора, які вже стали, без перебільшення, класиками, і ідеї та публічна біографія котрих висвітлена вже цілим масивом їхніх праць. Тож попри загальний об'єктивістський стиль дослідження, цей аспект занурює в надмірну вибіркочну «персоналізацію», яка де в чому виявляє емоційний інтерес дисертанта до цих теоретиків. Тут бачимо певною мірою захоплення початківця, а не тільки логізацію дослідницького механізму.

3. Сам намір надати типологію традиціоналізму «від радикальних ... до “відкритого (поміркованого) традиціоналізму”» (стор. 4) є аналітично цінним. Однак при читанні тексту бачимо певну розмитість критеріїв її побудови. Традиціоналізм, наприклад, тих чи інших дискурсів англіканства це одне, а традиціоналізм фундаменталістських ідеологій російського православ'я – це зовсім інше, не кажучи вже про низку інших релігій. Тож певна кабінетність сконцентрованості суто на концепціях науковців-інтерпретаторів, а не на живому матеріалі релігійних документів і джерел релігійної чи нерелігійної ціннісно зорієнтованої соціально-наративної практики дещо замикає дослідження в надмірному академізмі (згадаймо беконівський «шлях павука»). А втім, це не ознака тексту в цілому, а окремих його частин.

4. Дослідження вибудовується навколо відносно канонічного кола постатей: класична соціологія (О. Конт, Г. Спенсер, Е. Дюркгайм), теорія десекуляризації П. Бергера, постсекулярні концепти Ю. Габермаса і Ч.Тейлора, а також традиціоналістська лінія Р. Генона і С. Насра. Така

конфігурація є внутрішньо логічною, однак дещо звужує аналітичний горизонт, оскільки спирається переважно на вже усталений корпус витлумачень соціальних тенденцій. А втім, відзначаємо вартісність внесення в український дискурс ідей ісламського мислителя Сеєда Насра (стор. 52-58) і приділення новаторству його акцентування традиціоналізму належної уваги.

Ці рекомендації відкриті до дискусійного реагування. На тлі наукових чеснот роботи вони відносно мінімальні і не змінюють нашої високої оцінки праці.

Загальний висновок. На ґрунті уважного аналізу дисертації та ключових публікацій вважаю, що дисертація «Постсекулярні трансформації та перспективи оновлення релігійного: соціально-філософські концепти і традиціоналістська критика» відповідає вимогам наказу МОН України № 40 від 12.01.2017 р. «Про затвердження Вимог до оформлення дисертації», пунктам 6–9 «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 44 від 12.01.2022 р., зі змінами, внесеними постановами КМУ № 341 від 21.03.2022, № 502 від 23.05.2023, № 507 від 03.05.2024.

Тож здобувач **Михайло Іванович Ончуленко** вартий присудження йому наукового ступеня **доктора філософії** в галузі знань 03 Гуманітарні науки зі спеціальності 033 Філософія.

Рецензентка:

докторка філософських наук, доцентка,
завідувачка кафедри філософії та культурології
Чернівецького національного університету

імені Юрія Федьковича

Ірина ГОРОХОЛІНСЬКА

Підпис *Горохолинської*
Учений секретар Чернівецького національного
університету імені Юрія Федьковича
Горохолинська Ірина
"20" травня 2024

